

A MIQUEL BATLLORI, EN RECORDANÇA

«Amb dol he de comunicar-vos que el P. Miquel Batllori i Munné, SJ, ha mort avui, a la residència del Centre Borja, de Sant Cugat del Vallès». Així encapçalava, en lletra de 9 de febrer de 2003, Pere Borràs i Duran, provincial dels jesuïtes a Catalunya, el comunicat en què es donava a conèixer un dels traspassos que més ha corporat i colpit el món cultural i intel·lectual català en els darrers temps. «La seva llarga vida ha estat per a tots un referent d'amor a la cultura, propi d'un estudiós, d'un humanista cosmopolita, d'un esperit universal, de sensibilitat i habilitat afables, de seriositat i rigor en el treball, d'inquietud crítica i investigadora al servei de la veritat i de respecte i consideració per les persones. Tot sota l'aixopluc de la Companyia de Jesús en la qual ha viscut, amb fidelitat a les seves conviccions i compromisos, una fe arrelada, oberta a les persones i a Déu», afirmaria tot just un mes després.¹

Savi i humanista. Aquests són els dos termes que més han estat emprats per definir la figura de Miquel Batllori. Sovint acompanyats dels adjectius *gran* i/o *últim*. Ell, més modestament, preferia autodesignar-se com a «jesuïta atípic i liberal» i com a «historiador de la cultura».

Home de profundes conviccions intel·lectuals, el seu ideari es fonamentava sobre tres pilars consolidats: catalanitat, liberalisme i catolicisme. Aquells que el conegueren bé en destaquen la seva humilitat, honestetat, tolerància i accessibilitat tenyides d'una esmolada ironia que esgrimia destrament però que no feria (ben recentment, n'havia fet gala en considerar un «funeral *in corpore vivente et insepulto*» l'acte d'homenatge en què fou investit doctor honoris causa de manera simultània per onze universitats dels Països Catalans i que acollí la basílica de Santa Maria del Mar). I la seva natural elegància. També una gran capacitat de comunicació a tots els nivells i un proverbial domini de llengües que li permetia fins pronunciar improvisadament una conferència en un perfecte llatí.

Com si hagués estat marcat des del seu naixement, el 1909, en una Barcelona trasbalsada per la Setmana Tràgica, li tocà viure de prop les diverses convulsions socials i polítiques del segle XX. Membre de la generació que Guillem Díaz-Plaça qualificà de «cremada», superà tots els revessos gràcies a una sòlida consciència

1. En una carta de 12 de març de 2003 adreçada a Eduard Ripoll, president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

cívica i política forjada en els seus anys universitaris i a la seva mirada sempre amantent dels fets més candents del present («la vitalitat intel·lectual de Batllori superava l'adversitat de les circumstàncies», ha atestat Josep Maria Benítez). Els exilis a la Itàlia feixista (1932-1940) i a Mallorca (1941-1947), un cop foragitat per la república i la guerra «incivil» espanyola, impulsaren bona part de la seva trajectòria intel·lectual posterior: durant l'*iter italicum* proposat per Ignasi Casanovas aprofità la recerca de materials sobre els jesuïtes expulsats al Setcents per recollir tot allò que es referia a la cultura catalana medieval; a Mallorca, on participà activament en l'ambient cultural, s'interessà per personatges com Miquel Costa i Llobera. Sempre l'itinerari vital² paral·lel a l'intel·lectual.

Una nova i dilatada etapa romana (1947-1980) li permetria treballar en un medi internacional (a més de dur a terme una tasca científica i docent com a professor d'història moderna a la Facultat d'Història Ecclesiàstica de la Pontifícia Universitat Gregoriana, fou director de l'Institut Històric de la Companyia de Jesús i de l'*Archivum Historicum Societatis Iesu*) i relacionar-se amb personalitats de la cultura europea del moment (com Benedetto Croce, Eugenio Garin o Jocelyn N. Hillgarth), tot exercint de promotor de contactes personals entre historiadors de procedències i ideologies ben diverses (especialment des del Buró del Comitè Internacional de Ciències Històriques). Des del centre de l'Església catòlica, viatges constants arreu d'Europa i Amèrica (tant per a la seva investigació com pel costum d'anar a congressos internacionals d'història —als d'Història de la Corona d'Aragó, n'era una figura imprescindible— i trobades d'escriptors) li donaren la possibilitat d'«escampar la boira» i de reflexionar des de miradors i escenaris variats, fins a esdevenir un dels millors ambaixadors culturals de Catalunya a quasi tot el món.

Religiós de vocació sacerdotal (fou ordenat el 1940) i fe mantingudes fermes durant tota la seva vida, dedicà bona part de la seva atenció científica a l'Església catalana, ja des de la seva tesi doctoral sobre el jesuïta Francesc Gustà (1941), fins a esdevenir mestre i origen d'una nova escola d'història religiosa (mot que preferia a *eclesiàstica*) a Catalunya. L'estada al palau ducal dels Borja a Gandia, on féu els tres anys de noviciat, li despertà la passió per la nissaga valenciana, de la qual fou el redescobridor. El fet de constatar la infrautilització de la documentació catalana dels Borja l'estimulà a confegir una genealogia del llinatge, d'enllaços molt complicats, alliberant-lo de negres llegendes intencionades, i a projectar l'edició crítica de la seva correspondència en català rescatada dels arxius del Vaticà. La culminació: un treball capital de gran transcendència històrica, el *Diplomatari Borja*, sèrie documental prevista en 50 volums que han d'aplegar els materials exhumats en l'escorcoll de diversos fons, dels quals només n'ha apare-

2. Vegeu la biografia ben travada que ha escrit Agustí Alcoberro (*Miquel Batllori*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 2000), el qual ressegueix els moments més significatius del seu periple vital; hi recull, a més de la bibliografia del pare Batllori, un llistat d'estudis essencials sobre la seva figura i obra que no reproduiré.

gut el primer, per bé que Batllori, com a coordinador, n'ha deixat plantejades les línies mestres.

Historiador de la cultura format en el positivisme, de l'escola de Jordi Rubió i Balaguer i Antonio de la Torre, dotà de sentit modern la història de la cultura, la qual considerava «quelcom més que idees pures i abstractes», «una elucubració humana, una creació basada en uns fets determinats, que són els fets presents o passats referents a la cultura».³ «Arxiu rere arxiu, biblioteca rere biblioteca» de Barcelona, València, Madrid, Londres, Roma i altres ciutats europees i hispanoamericanes, s'impregnà de la pols dels lligalls. Sempre en perfecte diàleg amb les fonts, el seu tan gran amor pel treball d'arxiu, que el singularitza d'altres historiadors, el portà a descobrir peces úniques.

En la seva obra ingent (un corpus erudit de més d'un miler de publicacions), que abasta múltiples temàtiques, disciplines i àmbits geogràfics, resseguí l'itinerari continu de la cultura catalana (i les seves connexions internacionals) abraçant l'ampli espectre que va des del segle XIII fins a l'actualitat i abordant en profunditat totes les èpoques. I en una empresa com aquesta només podia reeixir un polígraf incessant, d'alè treballador infatigable, dotat d'un sentit gairebé innat de la història i d'una memòria prodigiosa; en definitiva, un geni ordenador amb gran capacitat de síntesi i curiositat universal. Conscient de les poques certes existents en aquest món, mantingué una actitud belligerant contra els clixés elaborats pels ideòlegs, defugí tons simplificadors i optà per no encotillar mai les diferents fases de la història en una rígida periodització.

«Tots els meus treballs giren entorn de Catalunya i dels jesuïtes»; els dos eixos vertebradors que cabdellen una obra que ell mateix titllava de «dispersa»: Catalunya dins la seva projecció europea i internacional, els jesuïtes dins la història religiosa i la cultural. I amb una qualitat que la travessa: la coherència (temàtica, cronològica, metodològica i d'estil) que amara tots els seus estudis.

Resulta impossible assajar de llistar aquí tots els seus treballs; per aquest motiu, em limitaré només a citar algunes de les fites més emblemàtiques de cadascuna de les seves recerques en forma d'estudis de context, biografies, edicions crítiques, reculls documentals, butlletins bibliogràfics i ressenyes, etc. D'entre les grans línies de la seva producció intel·lectual destaquen: la difusió de la cultura catalana medieval a Itàlia i, per extensió, a tot Europa, l'abast dels conceptes d'Humanisme i Renaixement (més concretament, l'humanisme català i els renaixements ibèrics) i del d'Il·lustració (i la seva relació amb l'Església), els corrents de reforma sorgits dins l'Església catòlica a la primera meitat del segle XVI, la família Borja i la política exterior d'Alexandre VI, la trajectòria dels jesuïtes exiliats, majoritàriament a Itàlia, després de 1767 (expulsió paral·lela a la que havia viscut Batllori el 1932) i la literatura hispanoitaliana del Setcents, la presència de personalitats de la Corona d'Aragó al Concili de Trento, la tasca pedagògica de la Companyia de Jesús i

3. Fragments d'una entrevista recollida a «Casp&tics» (122, juny de 2003, p. 14), revista dels antics alumnes dels jesuïtes del carrer Casp, on Batllori va estudiar el batxillerat.

la formació i funcionament dels seus collegis, la participació dels jesuïtes en la Independència d'Hispanoamèrica i les relacions entre l'Església i l'Estat durant la Segona República (a partir de la publicació, ajudat de Víctor Manuel Arbeloa, dels nou volums de l'*Arxiu Vidal i Barraquer (1931-1936)*).

Sovint focalitzà la seva investigació a través de personatges crítics i críptics, contradictoris i avançats per a la seva època, els catalans més universals, que deixaren la seva empremta arreu. Per aquest motiu, s'ocupà tant dels jesuïtes expulsats del segle XVIII i dels Borja. Erudits que el captivaren, dels quals dibuixava amb precisió la seva personalitat, fins al punt de fer-los reviure, i aprofundia en la seva obra, tot resseguint-ne les seves petjades a nombrosos arxius i biblioteques: Ramon Llull (i la seva influència en el pensament europeu; treballs que han dut Martí de Riquer a qualificar-lo de «primer lul·lista contemporani»), Arnau de Vilanova (de qui reivindicà la catalanitat) o Baltasar Gracián (jesuïta contestatari per qui sentia una certa empatia pel seu «humorisme transcendent» i «tarannà independent»), entre altres. Ramon de Penyafort, Joan Lluís Vives, sant Ignasi de Loiola (ubicat en el binomi edat mitjana-Renaixement), Francesc Gustà, Joan Francesc i Baltasar Masdéu, Esteban de Arteaga, Juan Pablo Viscardo, Francesc Vidal i Barraquer (prelat que es mantingué fidel al catalanisme republicà), Benedetto Croce i Jaume Vicens i Vives o grans personatges de la cultura cristiana com Jaume Balmes i Ignasi Casanovas, acaben de configurar la seva galeria de personatges, molts d'ells els seus referents.

Tot plegat, aportacions indispensables d'extraordinària vàlua historiogràfica que han obert nous horitzons del saber. Així, doncs, és gran el deute que han contractat amb ell els Països Catalans, tant per la contribució a la història (caracteritzada pel rigor metodològic i la profunditat interpretativa) com per la munió de contactes culturals. Un deute que només podia ser saldat, en una part, amb l'edició de l'*Obra completa* (a cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens, seguint la iniciativa d'Eliseu Climent). I Batllori, tenint present la idea de la feina ben feta que havia marcat tota la seva existència, la rubricà magistralment i l'acabà de revisar íntegrament ben poc abans de morir, amb una lucidesa mental excepcional, darrer privilegi, com a col·lofó alhora d'un cicle vital i d'un cicle intel·lectual.

La qualitat de la seva obra i el ressò internacional com a historiador li valgueren ser nomenat membre de diverses corporacions doctes: membre d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana de Mallorca (1948) i de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1985), acadèmic corresponent (1942) i honorífic (1998) de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, numerari de la Real Academia de la Historia (1957), corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans (1951) i de totes les acadèmies nacionals d'Hispanoamèrica. I, en reconeixement a la seva trajectòria, fou guardonat amb un deversall de premis i distincions que van des de la Creu de Sant Jordi (1982), la Gran Cruz de Alfonso X el Sabio (1984), la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (1985), passant pel Premio Nacional de Historia de España (1988), el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1990), el Príncep d'Astúries de Ciències Socials (1995) i el Premi Lluís

Guarner de la Generalitat Valenciana (1991) fins al Nacional de las Letras de España (2001); a més, fou investit doctor honoris causa per pràcticament totes les universitats dels Països Catalans i per la Universidad Nacional de Educación a Distancia, i objecte de diversos homenatges en forma de cicles de conferències que aporten una visió de conjunt dels seus treballs.

«El cas del pare Batllori és ja irrepetible», ha afirmat Eulàlia Duran; un «vestigi d'un altre temps que ha sobreviscut miraculosament fins al segle XXI», l'ha considerat un altre historiador, Joan B. Culla. Aquestes breus ratlles només han pretès ser una petita evocació de la fecunditat perenne d'una vida de dedicació a la recerca erudita, des del compromís amb la cultura catalana i l'Església, i del mestratge (cordial i exigent alhora) d'un dels pilars de la historiografia catalana i universal.

En poques paraules: un record de la trajectòria modèlica d'un apassionat amant del saber, d'un *savi* entusiasta. Tot i que a ell no li agradava gaire aquesta darrera denominació (preferia la d'*scholar*). Perquè sabia que «No es fácil encontrar un hombre verdaderamente sabio. Buscávalo Diógenes entre un concurso numeroso a la luz perspicaz de su linterna, pero ni con un sabio, ni con un solo hombre dio que mereciesse serlo, que, como las cosas grandes y que exceden a la vulgar costumbre se engendran raras vezes, no se encuentran los sabios tan a menudo. Al Fénix les compara Séneca, concediendo sólo uno en quinientos años».⁴ El primer (català), Ramon Llull; en el mateix sentit, sis segles després, Miquel Batllori, fènix renaixent en cadascuna de les ratlles, de riquesa inesgotable, que ens ha llegat.

MIREIA CAMPABADAL I BERTRAN
Universitat de Barcelona

4. Paraules prèvies a la llagoteria pròpia de les oracions fúnebres dels acadèmics del segle XVIII, concretament mots de Francesc Sanjoan dedicats a Josep de Móra i Catà, marquès de Llió, pronunciats el 1762. Es conserven a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (19è. lligall, núm. 18 (3)), institució que acollí Batllori com a membre corresponent des de 1942, les sessions de la qual il·lustrava amb el seu amplíssim saber.